

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Т.А. Грекул-Ковалик «Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875 – 2015 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Галузь знань 081 Право.

Актуальність обраної дисертантом теми диктується, принаймні, кількома основними міркуваннями. По-перше, європейський вектор розвитку України диктує необхідність вивчення як позитивного, так і негативного досвіду розбудови державних інституцій (в т.ч. освітніх та наукових) на українських землях в складі Центрально-європейських держав, включаючи Австро-Угорщину та міжвоєнну Румунію. По-друге, одночасній реорганізації піддається система вищої і середньої спеціальної освіти України. Шлях цей непростий – на пам'яті сучасника надмірне захоплення Болонською системою, уведення і раптова «відміна» модулів, сучасна категорична вимога публікацій у виданнях, внесених до наукометричних баз даних (при тому, що в Україні немає жодного юридичного видання, внесеного до Scopus'а чи Web of Science). Гостро актуальним на сьогодні залишається питання про об'єми педагогічного навантаження працівників вищої школи, ефективні методи запобігання проявам корупції в науковому та педагогічному середовищі, зокрема й правничому, тощо.

Також, по-третє, позитивний досвід часів Незалежності сприятиме нівеляції у пересічних українців почуття меншовартності. Сьогодні зустрічаємося з масовим вимиванням мізків з України – абітурієнти та магістранти втікають до європейських вишів – при тому, що в Україні рівень викладання багатьох навчальних дисциплін не нижчий, ніж за кордоном (зрозуміло, тут маю на увазі «середні» за рівнем польські, болгарські,

румунські чи словацькі виші, а не Оксфорд чи Кембрідж). До вітчизняних вишів з високим рівнем надання освітніх послуг належить, безумовно, й Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Дисертант уміло показує вагомі досягнення буковинських наукових шкіл, репрезентованих викладачами як ЧНУ, так й інших вишів регіону. Сподіваюся, ознайомлення з працею Т.А. Грекул-Ковалик (бажано у формі монографії) зверне увагу буковинських абітурієнтів та їх батьків до вітчизняних форм навчання та доморощених метрів юридичної науки.

Обґрунтованість наукових положень, висновків, і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є надзвичайно високою, можна сказати, вичерпною. Тут відчувається наукова школа знаного в Україні та за кордоном проф. Никифорака М.В., чие наукове дітище – «Ерліхівський журнал» – сьогодні обґрунтовано претендує на внесення до світових наукомеричних баз даних.

Перше і головне враження від дисертаційного дослідження Т.А. Грекул-Ковалик – вітчизняна історико-правова наука приросла актуальним і, головне, оригінальним здобутком. Маємо цікаві історичні та історико-правові дослідження А.З. Георгіци, М.В. Никифорака, О.В. Єгорової, В.С. Кахнич, Л.В. Міхневич та ін. вітчизняних і зарубіжних дослідників питання, однак за об'ємністю та глибиною розгляду заявленого дисертантом питання усі вони або поступаються науковій розвідці Т.А. Грекул-Ковалик, або йдуть у паралельних площинах.

Матеріали, положення та висновки дисертації свідчать про те, що вивчення історії наукової та освітньої діяльності, юридичної складової освіти є важливою складовою становлення вітчизняної історико-правової науки. Здобутки науковців в цьому напрямку дозволяють упевнено говорити про переважно європейський вектор культурного розвитку українських земель. Лише в добу Незалежності, але й на інших етапах їх нелегкої історії.

Опоненту доводиться доволі часто, щонайменше 5–6 разів на рік, давати відгуки на автореферати кандидатських та докторських дисертацій в царині як історико-правової, так і чисто історичної науки. За нашими спостереженнями, загальною бідою сучасних вітчизняних науковців є намагання максимально «актуалізувати» результати своїх досліджень, прив'язуючи, щонайчастіше штучно, їх до сучасності та її сьогоденних – передусім політичних – потреб. У цьому відношенні праця Т.А. Грекул-Ковалик відрізняється академізмом – у кращому розумінні цього слова. Дисертант не женеться за зовнішнім ефектом, уникає надмірних ухилів – чи то в український ура-патріотизм, чи то в надмірну абсолютизацію «європейського досвіду» (австрійського чи румунського). Для справжнього науковця, як на нашу думку, зовнішні ефекти повинні поступатися вимогам об'єктивності, неупередженості, науковості. Дисертація в кращому розумінні цього слова *вічна*, не прив'язана до політичної кон'юнктури чи, ще гірше, запитів «меценатів» від науки, включаючи й зарубіжних грантодавців. Поза найменшим сумнівом, вона буде цікавою не лише для сучасника, але й для неупереджених дослідників прийдешньої доби, як вітчизняних, так і зарубіжних. Зваженість, толерантність, можна сказати, інтелігентність цієї роботи завжди справлятиме якнайкраще враження на наукове середовище.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, не викликає найменшого сумніву, оскільки, по-перше, дисертація спирається на колосальну джерельну базу, а, по-друге, як уже вказувалося, позбавлена зовнішніх ефектів, кон'юнктурності, гонитви за популярністю. Так, дисертант в Розділі 4 дає оцінку творчому доробку своїх колег – українських правників, включаючи й колег по роботі на юридичному факультеті ЧНУ. При цьому підкреслено дотримується об'єктивності, уникає надміру похвальних, чи, навпаки, гострих критичних зауважень. Тим самим можемо з упевненістю говорити про добросовісність науковця.

Серед, безумовно, виграшних сторін дисертаційного дослідження його Список використаних джерел.

Для реалізації поставленого завдання дисертант опрацювала масштабну джерельну базу, що охоплює чисельні актові документи державного походження, актові й діловодні матеріали за результатами діяльності центральних та місцевих інституцій державного апарату, наукових, навчальних та громадських структур регіону, документи статистики, публіцистику ХІХ – ХХІ ст., різного роду довідкову літературу тощо

Далеко не кожна кандидатська і навіть докторська дисертації містять перелік загалом 485 (!) джерел українською, російською (позиції 1 – 11, 261, 262, 263, 264 та ін. Списку літератури), німецькою (позиції 140, 415, 416, 426 та ін.), румунською (позиції 141–145, 186 – 192, 417, 418 та ін.), англійською (456), іспанською (424) мовами, з яких 129 позицій – архівні знахідки дисертанта, які переважно уперше вводяться у науковий обіг вітчизняної та зарубіжної історико-правової науки. При цьому хронологічні показники джерельної бази містяться у діапазоні від ХІХ ст. (154, 155, 158, 160, 174 і т.д.) до 2010-х рр. Вказане спостереження стосується усіх груп джерел – нормативно-правових, монографічних досліджень, статистичних даних, преси тощо.

Можемо також відмітити володіння дисертанта принаймні кількома європейськими мовами. Побічним свідченням цього факт може служити позиція 288 Списку літератури – переклад з німецької інавгураційної ректорської промови 1 грудня 1900 р., здійснений особисто дисертантом.

Цікаво, що дисертант для написання своєї праці задіяла не лише здобутки історико-правової та історичної науки, але й наукові розвідки представників суміжних дисциплін – 12.00.02 (позиції 202, 203.), 12.00.03 (206, 214), 12.00.04 (197, та ін.), 12.00.05 (204, 220, 221), 12.00.07 (позиції 193, 198, 218, 223, 254 та ін.), 12.00.08 (195, 211, 236та ін.), 12.00.09 (209,),

12.00.10 (251), 12.00, 12 (194, 199, 210 та ін.). Йдеться передусім про наукові праці представників буковинської школи юриспруденції (точніше, кількох шкіл – за напрямками досліджень).

Окремо хотілось би відмітити авторську класифікацію джерел, яка поза сумнівом полегшить роботу наступним поколінням науковців, що працюватимуть у тому ж напрямку. Отже, усі джерела поділені на групи : Архіви (з розбивкою за архівними установами – ЦДІАУ у м. Києві, Архів МОН України; ДА ЧО; Архів ЧНУ ім. Ю. Федьковича); Нормативно-правові акти; Преса (хроніка та матеріали без авторства); Статистичні матеріали; Дисертації та автореферати дисертацій; Спеціальна література; Електронні ресурси. Щоправда, й тут не обійшлося без окремих накладок. Зокрема, у групу джерел Преса (хроніка та матеріали без авторства) чомусь включені й пресові публікації, які мають авторів (позиції 146, 151, 152, 153, 154, 159 та ін.).

Доброго слова заслуговують й Додатки, при чому вражає як кількість, так і якість проведеної дисертатом пошукової роботи. Ксерокопії (за потреби – й кольорові) й авторський переклад з німецької та румунської мов. Статистичні узагальнення, вкладені в прокрустове ложе таблиць. І – знову ж таки – підкреслена об'єктивність дисертанта

Жанр відгуку не дозволяє охопити всі важливі аспекти цікавого і оригінального дослідження Т. А. Грекул-Ковалик, яке відзначається і науковою новизною, і досконалим оформленням багатого джерельного матеріалу.

Повнота викладу наукових положень, висновків, і рекомендацій, сформульованих у дисертації в опублікованих працях, дотримана повністю, але лише у тих напрямках, які намітила для себе дисертант. Наприклад, залишилися практично не зачепленими такі, актуальні для сучасної системи юридичної (і не тільки) вишівської освіти проблеми, як запобігання

кумівству і корупції. Цікавим був би авторський аналіз порядку заміщення посад, включаючи ректорів й деканів, в різні періоди діяльності Чернівецького університету тощо.

Натомість там, де дисертант веде наукові пошуки в руслі, окресленому науковим керівником, важко знайти якусь шпарину у повноті викладу чи логіці оцінок і висновків. Пильній увазі дисертанта піддані навіть, назвемо їх так, кон'юнктурні заклади юридичної освіти – фабрики дипломів, без належної матеріальної бази, вузьким та специфічним контингентом студентів та сумнівним науково-педагогічним складом. (Зрештою, такого роду виші-одноденки як гриби після дощу з'являлися в 1990-х – 2000-х рр. не лише в Буковині).

Дискусійні положення дисертаційного дослідження та зауваження до нього.

Опонент, як це прийнято при захисті дисертаційних досліджень, має й певні зауваження, які носять швидше характер рекомендацій, ніж критики.

1. Певні сумніви у опонента викликала концепція дисертанта, викладена на початку Розділу 4 Дисертації «Розвиток юридичної освіти й науки в Чернівецькій області незалежної України». Попередній Розділ 3 був присвячений міжвоєнному, за визначенням Т.А. Грекул-Ковалик, «румунському» періоду історії Буковини. На с. 115 читаємо : *У 1940 – 1991 рр. північна частина Буковини й Хотинщина опинилися під радянською владою. Юридичний факультет було розформовано, а студентів переведено до Львівського держуніверситету [157]. Упродовж півстоліття він не існував – відпала державна потреба в ньому та його вихованцях.*

Бурхливий розвиток демократії, ринкових відносин в Україні, що розпочався після проголошення незалежності, зробив нагальною потребу збільшення кваліфікованих правознавців. Тому відродження юридичного

факультету в Чернівецькій області диктувалася потребами часу (кінець цитати).

Ще категоричніше ця теза висловлена у Висновках : *У роки радянської влади на Буковині не було жодного вишу, який би готував юристів, тому розвиток юридичної освітньо-наукової традиції призупиняється до моменту проголошення незалежності України, зміни ідеологічних поглядів та демократизації суспільства. Підготовку молодших спеціалістів-правників здійснював лише Чернівецький кооперативний технікум (з 1978 р.)* (с. 179).

Однак, сформульована дисертантом тема «Розвиток юридичної освіти і науки» вимагає, на наш погляд, не тільки опису діяльності вищих та середніх спеціальних юридичних навчальних закладів, але й юридичної, себто правової освіти загалом. Очевидно, що протягом 1944–1990 рр. основи юридичних знань давалися студентам та слухачам не юридичних вищих та середніх спеціальних навчальних закладів : будівельникам, вочевидь, давали якісь основи радянського будівельного права, аграріям – т.зв. колгоспного права тощо. Зрештою, і сьогодні студенти багатьох не профільних вишів мають обов'язкові спецкурси на зразок «Правознавство», «Правові засади спілкування з органами влади», «Правове забезпечення професійної діяльності» тощо.

Як видається, слід було принаймні побіжно окреслити цей сегмент освітньої діяльності – де, в яких навчальних закладах Буковини та у якій формі давалися основи юридичних знань. Згадати добрим словом прізвища принаймні провідних викладачів Чернівецького кооперативного технікуму – подібно до того, як згадуються виладачі юридичних навчальних закладів Буковини доби Незалежності.

2. Ще одне «концептуальне» питання. У Додатку Д *Національний склад студентів юридичного факультету Чернівецького університету у 1875–1900 рр. (зимовий семестр)* викликає певний подив авторська класифікація

підгруп : Німці та євреї, Румуни; Українці; Поляки; Усього (підсумкова цифра «усього» дещо перевищує механічну суму названих категорій). Що бралось за основу – слов'янське, румунське чи німецьке звучання прізвища? І чому, власне, німці опинилися у одній (з чотирьох) групі з євреями? Чи самі студенти тієї історичної доби не заперечували б проти такого роду класифікації?

Щоправда, Т.А. Грекул-Ковалик прямо вказує (зноска до Додатку Д, що : «національний поділ відбувався за материнськими мовами (Muttersprache)», але ми добре знаємо, як «українець» (за анкетними даними 1930-х рр.) Л. Брежнев уже в 1940-х рр. перетворився на чистокровного «русского». Відтак допускаємо, що й окремі українці, румуни чи євреї могли декларувати свою німецьку материнську мову, а відтак і належність до державницької австрійської нації. Окрім того, німецькомовний єврей цілком міг сидіти за однією партою з євреєм румуно- чи польськомовним.

3. Зачепивши національне питання, не можемо обійти умовчаннями і таке. Студентська аудиторія зазвичай відрізняється високим ступенем громадської активності, пасіонарності в кращому розумінні слова. Відомо, що студенти-правники Львівського університету в австрійській та польській періоди його діяльності виявляли проукраїнську громадянську та політичну активність, мали свої студентські гуртки тощо. Тут відбувалися акції непокори, студентів затримували правоохоронні органи. Чи був Чернівецький університет протягом 1875 – 1940 рр. осередком українського національного духу? Звісно, цей аспект має лише дотичне відношення до декларованої дисертантом теми, однак, у майбутньому монографічному дослідженні – а воно, не сумніваюся, ще буде – доцільно окремо врахувати ще й цей момент.

4. Подекуди дисертант зупиняється, як то говорить, на півслові. Так, характеризуючи наукові здобутки кафедр ЧНУ ім. Федьковича, Т.А. Грекул-

Ковалик пише : «У листопаді 2003 р. на кафедрі (цивільного права. – В.М.) відкрито аспірантуру зі спеціальності 12.00.05 – трудове право, право соціального забезпечення [463]. Першою аспіранткою стала Г.А. Трунова» (кінець цитати). Цікаво було б продовжити тему в плані ефективності аспірантури – скільки аспірантів захищено за 12 років функціонування аспірантури (тобто станом на 2015 р.), скільки відчислено; скільки аспірантів вчилася за державним замовленням, а скільки – за кошти юридичних та фізичних осіб; зрештою – захистилась таки Г.А. Трунова, чи так і залишилася вічною здобувачкою.

Інший приклад «зупинки на півслові» – Додаток 3 *Представники професорсько-викладацького складу юридичного факультету які обиралися деканами та ректорами Чернівецького університету (1875–1918 рр.)*. Відчувається величезна пошукова робота дисертанта, однак не зайвими бачились би деякі уточнення, як-от, вік, національність персоналій, заслуги перед Австрійською державою, дворянство тощо. Адже такого роду спостереження та узагальнення могли б виявитися цікавими для істориків, політологів, релігієзнавців, представників інших суспільних наук.

Ще одне запитання, яке зависає у повітрі. З Додатку Л *Динаміка національного складу студентів юридичного факультету Чернівецького університету у 1918 – 1940 рр.* бачимо неймовірне для інших національних груп гендерне співвідношення студентів-євреїв. Студенти жіночої статі у сегментах «румуні», «німці», «українці», «інші» в кращому разі підходили до позначки у 12 % (українці в «унікальному» для себе 1933–1934 рр.), загалом же рідко перевищуючи відмітку 5 відсотків. Натомість у євреїв у 1928 – 1929 рр. на 259 чоловіків припадало 40 жінок, у 1933 – 1934 рр., відповідно, 296 і 41. Натомість у 1937 – 1938 рр. кількість студентів-євреїв (чоловіків) упала до 78 чол., а кількість жінок (4) у абсолютному та відсотковому відношеннях зрівнялася з іншими національними групами, окрім румунів.

Цікаво було б почути авторські оцінки цих «американських гірок», спробу тлумачення.

5. Як уже вказувалося, важливим елементом дисертаційної роботи є додатки, номенклатура яких (від А до Ц) майже дорівнює числу літер української абетки. Цікаво було б не тільки навести сухі цифри, але й запропонувати свої пояснення змін. Приміром Додаток Ф. *Динаміка зарахованих на перший курс студентів юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1991–2015 рр.)*, показує, що у 2000 р. на перший курс заочного навчання зараховано 199 осіб, у 2001 рр. – 197 осіб, що навіть перевищувало кількість першокурсників-очників (155 і 176 відповідно). Натомість у 2015 р. за заочну форму навчання вступили 30 осіб, на денну – 184, тобто ушестеро (!) більше. Т.А. Грекул-Ковалик у тексті дисертації справедливо зауважує : «Порівняльний аналіз різних років навчання свідчить про те, що заочна форма навчання переживає себе». На нашу думку, тут доцільно було б запропонувати таке пояснення цьому фактові – осягнення Незалежності Україною відкрило безліч вакансій в галузі юриспруденції та державного управління. Швидке просування кар'єрними сходами відбувалося зокрема в органах внутрішніх справ, податкових структурах тощо. Від претендента на керівну посаду, приміром, митника вимагалися як певні професійні навички (які він уже міг мати), так і формальна ознака – відповідний диплом. То ж на заочну форму освіти приходили «за корочками», стаючи у чергу за дипломом. Натомість сьогодні більше цінується якість освіти, то ж стаціонарне навчання викликає значно більший інтерес абітурієнта такого поважного наукового закладу як ЧНУ. Натомість заочники сьогодні обирають ті навчальні заклади, переважно приватні, де вимоги чисто формальні, відтак й рівень викладання суттєво нижчий.

6. Окремі формулювання здобувача, на наш погляд, вимагають певної корекції. Так Т.А. Грекул-Ковалик постійно вживає конструкцію «сьогодні»,

як-от на с. 135 : «Сьогодні підвищена стипендія становить 830 грн, а звичайна – 730 (...)», на с. 145 : «Сьогодні контингент студентів досяг понад 750 осіб (...)» тощо.

Інший, уживаний дисертантом, некоректний, як на наш розсуд, термін «донині». Так, на с. 141 читаємо : «Також із 27 лютого 2014 р. М. Ю. Бурбак став міністром інфраструктури України, а П. Д. Петренко – міністром юстиції України (,) та обіймають ці посади і донині» (кінець цитати).

Очевидно, дисертанту більш доцільно вживати конструкцію «станом на 2014–2015 н. р.» або «станом на 2015 р.» (оскільки хронологічні рамки дисертації обмежуються 1875–2015 роками).

7. Інколи (на щастя, нечасто) з'являється відчуття, що дисертант діє як маніпулятор. Для прикладу, на с. 127 читаємо : Навчально-виховний процес на Чернівецькому факультеті НУ «ОЮА» забезпечує професійний науково-педагогічний колектив у складі 42 викладачів, з них 28 – штатних (див. додаток У). Серед викладачів є доктори наук, більшість викладачів – кандидати наук». Зазираємо у Додаток У. Дійсно, докторів наук кілька : 1 штатний, 1 – сумісник, 1 – погодинник. Тобто, формально дисертант, уживаючи множину, права. Разом з тим, із 42 викладачів – штатних, сумісників і погодинників – учений ступінь та/чи звання мали (станом на 2014–2015 н. р.) 21 чол. (тобто формально близько половини). Якщо ж здійснити розбивку доктори (1+1+1) – кандидати (7+3) – особи без ступеня, то кандидатів (загалом 10) аж ніяк не «більшість» (із загального числа 42).

Утім, зробимо скидку, що дисертація захищається з галузі знань 081 Право, а не 111 Математика чи 112 Статистика.

8. Нарешті маємо, на жаль, й чисто «технічні недоліки опонованої праці. Для прикладу, на с. 144 читаємо : «Питома вага студентів-державників денної складає майже від 10 % від загальної кількості студентів на курсах».

Вочевидь, після слова «денної» мало б бути «форми навчання». Також в Списку літератури дуже близькі позиції 233 і 234 – автореферат дисертації та сам її текст (йдеться про юридичну освіту в одному з Київських інститутів). Чомусь для інших позицій підгрупи «Дисертації та автореферати дисертацій» такого «пільгового режиму». не застосовано.

Ці зауваження не применшують в цілому високої оцінки дисертації Т.А. Грекул-Ковалик. Вважаємо, що вона написана на ґрунтовній джерельній базі з врахуванням теоретичних положень і фактологічного матеріалу, введеного до наукового обігу вітчизняними, австрійськими, румунськими, російськими та ін. істориками права.

Подієві сюжети, теоретичні узагальнення явищ, пов'язаних з становленням та розвитком юридичної освіти на Буковині відзначаються науковою новизною й становлять собою помітний внесок у вітчизняну історико-правову науку.

Окремо хотілося б відмітити культуру праці дисертанта – літературну мову викладу основного матеріалу, авторський кваліфікований переклад німецькомовних та румунських юридичних текстів, бездоганно (з дотриманням усіх атрибутів, як-от назви видавництва, кількості сторінок видання тощо) оформлений Список використаних джерел.

Матеріали дисертації та опублікованих праць Т.А. Грекул-Ковалик можуть бути використані в навчальному процесі юридичних спеціальностей у вищах України, зокрема, при вивченні курсу історії держави і права зарубіжних країн, а також порівняльного правознавства.

Автореферат і опубліковані праці Т.А. Грекул-Ковалик адекватно відображають зміст і положення її дисертації. Мова йде про двадцять чотири (!) публікації, п'ять з яких є науковими статтями у періодичних виданнях, визначених в Україні фаховими з юридичних наук, ще одна публікація

здійснена у науковому періодичному виданні іншої держави. Обсяг основного тексту дисертації (188 с.) практично сягає верхньої рекомендованої межі.

Дисертація відповідає вимогам порядку присуження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.13 року №567.

Все це, на нашу думку, дає підстави спеціалізованій вченій раді Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» присудити Тетяні Анатоліївні Грекул-Ковалик науковий ступінь кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри історії

держави і права Інституту права і психології

Національного університету «Львівська політехніка»

В. С. Макарчук

Підпис професора Макарчука В.С. завіряю

Учений секретар НУ «Львівська політехніка»

к. т. н, доцент

Р.Б. Брилинський